

Список літератури: 1. Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики / Р. С. Белкин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – 397 с. 2. Горский Д. П. Проблемы общей методологии науки диалектической логики / Д. П. Горский. – М. : Мысль, 1966. – 207 с. 3. Пілюшенко В. Л. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навч. посіб. / В. Л. Пілюшенко, І. В. Шкрабак, Е. І. Славенко. – К. : Лібра, 2004. – 344 с. 4. Старушкевич А. В. Криміналістичний аналіз злочинів: поняття і зміст / А. В. Старушкевич // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : тези доп. наук.-практ. конф. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – С. 178–180. 5. Зорин Г. А. Возможности криминалистического анализа в процессах предварительного расследования, государственного обвинения и профессиональной защиты по уголовным делам : учеб.-метод. пособие / Г. А. Зорин, М. Г. Зорина, Р. Г. Зорин. – М. : Юрлитинформ, – 2001. – 336 с. 6. Старушкевич А. В. Криміналістичний аналіз злочинів: поняття і зміст / А. В. Старушкевич // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : тези доп. наук.-практ. конф. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – С. 170–178. 7. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. – М. : Юрист, 1997. – 102 с. 8. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. – М. : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. – 240 с. 9. Марченко А. Б. Поняття криміналістичного аналізу / А. Б. Марченко // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2004. – № 1. – С. 155–159.

Надійшла до редколегії 15.03.2012

Изучено понятие криминалистического анализа как метода криминалистики. Отдельное внимание уделено значению криминалистического анализа для расследования преступлений.

The concept of criminalistics analysis as a method of criminalistics is studied. Special attention is payed to the value of criminalistics analysis for investigation of crimes.

УДК 343.9(477)

Д. В. Петров

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІВНЯ, СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ГРАБЕЖІВ І РОЗБОЇВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

Наведено кількісно-якісну характеристику грабежів і розбоїв, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях, визначено типові риси та особливості даного різновиду корисливо-насильницьких злочинів.

До питання аналізу кількісних та якісних показників корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх зверталися такі науковці, як С. В. Албул, Е. О. Алауханов, В. В. Батиргареева, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, А. І. Долгова, В. П. Ємельянов, К. Є. Ігошев,

© Петров Д. В., 2012

О. М. Литвак, О. М. Литвинов, М. Г. Міненко, А. В. Петровський, О. С. Стеблинська, Н. В. Яницька тощо. Однак при цьому окрема увага грабездам і розбійним нападам, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях, приділена не була. Між тим, за даними офіційної статистики, частка грабездів і розбодів, вчинених у громадських місцях упродовж останніх років, залишається стабільно високою: 45–60 % від їх зареєстрованої кількості. Традиційно значну їх частину вчиняють неповнолітні. Підвищена схильність до насильницького заволодіння майном у місцях масового перебування громадян становить специфіку корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх, яка наразі залишається малодослідженою. Тому завданням цієї публікації є з'ясування тенденцій, характерних особливостей вчинення неповнолітніми грабездів і розбійних нападів у громадських місцях та їх наукове пояснення.

Здійснити безпосередній аналіз рівня грабездів і розбодів, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях, вельми проблематично. Це пов'язано з відсутністю у статистичній звітності МВС України такої комбінованої групувальної ознаки, як місце вчинення злочину і суб'єкт його вчинення. Існуючі форми статистичної звітності окремо обліковують злочини, вчинені у громадських місцях, у тому числі грабезді та розбоді. Окрім цього, у структурі злочинності неповнолітніх вирізняються основні види злочинів, серед яких помітне місце посідають грабезді і розбоді. Отже, зіставляючи дані про кількість грабездів і розбодів, що реєструються як вчинені у громадських місцях, а також рівень грабездів і розбодів, вчинених неповнолітніми, все-таки можна скласти певне уявлення про загальні тенденції щодо рівня досліджуваних злочинів. За першим критерієм маємо наступні показники: у 2002 р. – 6 266 грабездів і 1 051 розбодів, 2003 р. – 28 792 і 3 188, 2004 р. – 27 756 і 2 819, 2005 р. – 27 663 і 2 964, 2006 р. – 22 358 і 2 598, 2007 р. – 16 543 і 2 684, 2008 р. – 16 092 і 2 276, 2009 р. – 15 668 і 2 158, 2010 р. – 15 055 і 1 844 відповідно. Ситуація із реєстрацією грабездів і розбодів, що вчиняються неповнолітніми, виглядає так: у 2002 р. – 2 383 і 785, 2003 р. – 2 782 і 768, 2004 р. – 3 084 і 840, 2005 р. – 3 504 і 840, 2006 р. – 3 603 і 850, 2007 р. – 3 297 і 805, 2008 р. – 2 621 і 652, 2009 р. – 2451 і 591, 2010 р. – 1 560 і 378 відповідно.

Викладений матеріал дає підстави для наступних висновків. З 2002 р. по 2006 р. реєструється більш-менш стабільне число грабездів і розбодів, вчинених у громадських місцях. У цей же час фіксується тенденція до зростання кількості грабездів і розбодів, вчинених неповнолітніми. Зважаючи на той факт, що за даними нашого дослідження приблизно 80 % грабездів та 70 % розбодів вчиняються саме у громадських місцях (решта на транспорті, поєднані з проникненням у житло та інші приміщення тощо), є всі підстави припускати певне збільшення у цей період частки досліджуваної категорії злочинів серед облікованих за ознакою місця вчинення. Іншими словами, число грабездів і розбодів, вчинених неповнолітніми у

громадських місцях, скоріше за все зростало упродовж 2002–2006 рр. Це може бути пов'язано із загальним погіршенням охорони громадського порядку та загостренням криміногенної ситуації у місцях масового перебування громадян. У наступні 2007–2010 рр. спостерігається певна синхронність щодо зниження показників реєстрації злочинів в обох групах, що може свідчити на користь стабілізації рівня досліджуваної категорії злочинів та повторення загальної тенденції до зниження кількості зареєстрованих грабежів і розбоїв, вчинених неповнолітніми та за їх участю.

Кримінологічний аналіз структури грабежів і розбоїв, вчинених неповнолітніми у громадських місцях, пропонуємо проводити за статистичними даними МВС України, а також за результатами власного емпіричного дослідження, що полягає у вибірковому узагальненні 271 кримінальної справи. Такий підхід дозволить надати всебічну якісну характеристику злочинам, що нас цікавлять. За статистичними даними МВС частка грабежів у структурі злочинності неповнолітніх становила: у 2002 р. – 7,4 %, 2003 р. – 8,3 %, 2004 р. – 10,0 %, 2005 р. – 13,2 %, 2006 р. – 18,1 %, 2007 р. – 17,4 %, 2009 р. – 15,9 %, 2010 р. – 9,0 %. Аналогічний відносний показник щодо розбоїв становив: у 2002 р. – 2,4 %, 2003 р. – 2,3 %, 2004 р. – 2,7 %, 2005 р. – 3,2 %, 2006 р. – 4,3 %, 2007 р. – 4,3 %, 2008 р. – 4,1 %, 2009 р. – 3,8 %, 2010 р. – 2,2 %. Зростання питомої ваги грабежів і розбоїв серед усіх злочинів, вчинених неповнолітніми та за їх участю упродовж 2002 – 2006 рр., пов'язана із щорічним збільшенням абсолютних показників реєстрації цих злочинів щодо загальної кількості злочинів неповнолітніх. Зворотна тенденція до зниження частки вказаних злочинів із 2007 р. до 2010 р. пояснюється тими ж самими причинами, тобто зниженням абсолютних показників їх реєстрації серед загальної кількості злочинів, вчинених неповнолітніми. Відтак, виявити якусь специфіку вчинення досліджуваних злочинів досить складно. Для цього необхідно звернутися до результатів авторського емпіричного дослідження.

Насамперед, треба навести наше розуміння поняття «громадські місця». Останні являють собою територію невиробничого і нежитлового призначення, що використовується громадянами для спільної роботи, пересування, відпочинку, проведення масових заходів, в межах якої виникають і діють правовідносини з охорони громадського порядку. Різностороннє суспільне призначення, спільне використання громадських місць для задоволення потреб та інтересів членів суспільства ускладнює їх класифікацію. При обранні критерію класифікації слід враховувати той факт, що грабежі і розбої, як правило, вчиняються у малолюдних на момент посягання громадських місцях. Останнє значною мірою пов'язано з часом доби (світлим чи темним), від якого залежить соціальна активність людей. Як не парадоксально, проте факт: саме малолюдність як умова неочевидності посягання проти власності відіграє важливу роль у реалізації злочинного наміру у темний час доби.

Уявляється, що в основу класифікації доцільно покласти критерій контрольованості громадських місць суб'єктами охорони громадського порядку. Обраний критерій функціональний, оскільки пов'язаний з організацією контролю й охорони громадського порядку з боку міліції й громадськості. Цілком очевидно, що повнота контролю і міра захисту користувачів громадськими місцями прямо пропорційна доступності цих місць для широкого загалу та інтенсивності їх використання для задоволення повсякденних потреб життєдіяльності у різний час доби. Відкритість території та суспільне призначення для щоденного використання збільшує коло потенційних користувачів і ускладнює їх захист на час перебування у громадських місцях, наприклад у темний час доби. Обмежений доступ – навпаки звужує коло останніх та позитивно впливає на міру контрольованості громадського порядку і забезпечення захисту від протиправних посягань. Градація за вказаним критерієм передбачає поділ громадських місць на три категорії: 1) низькоконтрольовані; 2) середньоконтрольовані; 3) висококонтрольовані.

Під першу категорію потрапляє велика за площею територія вільного доступу і щоденного використання необмеженим колом осіб, передусім вулиці. Поняттям вулиці охоплюється проїжджа частина, дороги, автомагістралі, тротуари, проспекти, бульвари, набережні, мости, шляхопроводи, естакади, проїзди, зупинки громадського транспорту, провулки, завулки, двори, за винятком приватних домоволодінь, а також зелені насадження та елементи благоустрою [1]. Окрім вулиць, до низькоконтрольованих слід віднести місця проведення масових зібрань громадян, організації видовищних заходів, змагань, відпочинку на природі у спеціально відведених місцях (площі, парки, сквери), а також підземні пішохідні переходи тощо. Контролювати територію цих громадських місць і забезпечити захист громадян та їх майна, які тут знаходяться, вельми проблематично, особливо у темний час доби.

До другої категорії громадських місць належать вокзали, аеропорти та їх територія, торговельні точки, територія навчальних закладів у позаурочний час, під'їзди, до яких є вільний доступ, тощо. Концентрація значної кількості людей на обмеженій території полегшує контроль громадського порядку і захист осіб, які на ній знаходяться, від грабежів і розбоїв навіть у темний час доби.

Третю категорію громадських місць становлять об'єкти з обмеженим доступом, що передбачає оплатне відвідування або пропускний режим: громадський транспорт, місця громадського харчування, розважальні заклади та їх територія (кафе, бари, ресторани, клуби), спортивні споруди та їх територія на час проведення спортивних чи видовищних заходів тощо.

За результатами нашого дослідження в низькоконтрольованих громадських місцях неповнолітніми вчиняється переважна більшість грабежів та розбоїв – 71,9 %, у середньоконтрольованих – 19,2 %, висококонтрольованих – 8,9 %. Структурний розподіл

низькоконтрольованих громадських місць виглядає так: вулиці (65,7 %), із них: дороги (2,6 %), тротуари, проспекти, бульвари, набережні (26,9 %), провулки, завулки, двори (29,6 %), зупинки громадського транспорту (6,6 %), а також парки, площі, сквери (5,5 %), підземні пішохідні переходи (0,7 %). Взагалі вуличний характер вчинення грабежів і розбоїв свідчить про певну спонтанність мотивації, вибір жертви навмання, відсутність продуманого плану.

Топографічний розподіл середньоконтрольованих громадських місць вчинення грабежів і розбоїв неповнолітніми включає: під'їзди та вхід до них (8,1 %), торговельні точки (5,9 %), навчальні заклади та їх територію у позаурочний час (3,7 %), вокзали та привокзальну територію (1,5 %).

Серед висококонтрольованих громадських місць фігурують розважальні заклади та прилегла територія – 6,6 %, громадські пляжі та інші місця – 1,2 %, місця громадського харчування – 0,7 %, спортивні споруди – 0,4 %.

Таким чином, абсолютна кількість грабежів і розбоїв вчиняється неповнолітніми правопорушниками у громадських місцях з низьким рівнем контрольованості, що природно впливає з особливості розташування цих територій, їх розмірів та можливостей здійснення контролю за подіями, що відбуваються на них.

Типовою рисою вчинення неповнолітніми грабежів і розбоїв у громадських місцях є груповий характер посягання (62 %), що пояснюється не тільки віковими особливостями спілкування та схильністю до колективних форм діяльності. За словами Б. М. Головкина, в основі об'єднання зусиль корисливих насильницьких злочинців лежить інструментальна складова виконання спільної домовленості про досягнення єдиної для всіх мети та індивідуально вигідного для кожного результату. Фактично йдеться про завчасну згоду учасників групи щодо обставин злочину, вчинення якого планується, і ця домовленість закріплюється змістом попередньої змови [2, с. 188]. На підтвердження правильності наведених суджень наведемо авторські результати інтерв'ювання 45-ти засуджених неповнолітніх грабіжників і розбійників, які відбувають покарання у Курязькій виховній колонії Харківської області (2012 р.). На питання щодо причин вчинення злочину саме в групі були отримані наступні відповіді: «Тому, що всі домовилися завчасно» – 44,4 %, «Гуртом не так страшно, потрібна моральна підтримка» – 29,1 %, «Щоб бути впевненим у подоланні опору жертви» – 20,0 %, «Потрібно було розподілити ролі» – 6,7 %. За чисельністю злочинні групи корисливого-насильницького спрямування переважно складалися із двох (42,9 %), чотирьох (38,0 %) та п'яти осіб (16,7 %), рідше з трьох учасників (2,4 %). При цьому у 64,6 % випадків перед вчиненням злочину мала місце проста змова: всі особи були співвиконавцями грабежу або розбою. У 33,6 % випадків слідчо-судовими органами констатована попередня змова з розподілом ролей. І лише 1,8 % цих злочинів вчинено у складі організованої злочинної групи. Цей

факт вочевидь зумовляється тим, що до складу такої групи могли входити дорослі особи з кримінальним минулим, які й втягували підлітків до зайняття злочинною діяльністю.

Щодо моменту виникнення наміру зауважимо, що він виникав у підлітків завчасно (88,2 %). Раптово, у тому числі безпосередньо на місці вчинення грабежу або розбою, намір виникав у 11,8 % випадків. Цей умисел обумовлювався, зокрема, зовнішнім виглядом майбутньої жертви, відсутністю свідків та очевидців у громадському місці у певний час, кількісною перевагою злочинців тощо. Нерідко час здійснення наміру пов'язувався з конкретним *часом доби*. Адже переважна кількість грабежів і розбоїв реалізовувалися у вечірній час з 18-ї до 24-ї години (49,4 %), коли громадські місця характеризувалися низьким рівнем контролюваності відповідними органами, громадськістю тощо. Проте чимало цих злочинів вчинялося й у денний час – у період з 12-ї до 18-ї години. На їх частку припадає 29,2 % всіх вивчених нами корисливо-насильницьких злочинів, вчинених підлітками у громадських місцях. На ранок (з 6-ї до 12-ї години) та ніч (з 24-ї до 6-ї години) відповідно припадає 8,1 % і 13,3 % грабежів і розбоїв.

Доповнює розподіл злочинів за часом доби і *пора року*. Найбільша кількість зазначених злочинів скоюється навесні (30,6 %). Узимку підлітками вчиняється 26,2 % грабежів і розбоїв, у літню пору – 22,1 % і, нарешті, восени – 21,1 %. Як бачимо, сезонні коливання кількості злочинних проявів у цілому незначні. Дещо більша кількість грабежів і розбоїв навесні, на наш погляд, пояснюється тим, що своє дозволя в цю пору року люди частіше проводять на відкритому повітрі. Незначне підвищення рівня грабежів і розбоїв узимку пояснюється тим фактом, що у цю пору року рано темніє.

Проведене дослідження дає уявлення про *предмети злочинних посягань* при вчиненні неповнолітніми грабежів та розбоїв у громадських місцях. Найчастіше це були мобільні телефони (72,3 %) та грошові кошти (15,3 %), вироби із дорогоцінних металів (3,3 %), носильні речі (9,1 %), серед яких фігурують сумки, годинники, пристрої для прослуховування музики. При цьому розмір вилученого майна у грошовому виразі становив: до 100 грн (12,5 %); 100–200 грн (7,4 %), 200–300 грн (6,3 %), 300–500 грн (11,8 %), 500–700 грн (15,5 %), 700–800 грн (5,2 %), 800–1000 грн (11,4 %), 1000–1500 грн (20,6 %), 1500–2000 грн (4,1 %), 2000–2500 грн (2,2 %), 3000–3500 грн (3,0 %).

У зв'язку з наведеним необхідно дослідити питання *щодо розпорядження майном та грошима*. Переважна більшість неповнолітніх злочинців витрачали гроші на власні потреби – на розваги, алкогольні напої, цигарки, придбання мобільних телефонів, одяг тощо (62,9 %). Це загалом відповідає їх маргінальному статусу, способу життя, віковим уявленням про матеріальні потреби та інтереси. Іноді отримані речі злочинці залишали собі й використовували за їх прямим призначенням або дарували друзям (13,7 %). Також речі могли продаватися невдовзі після вчинення злочину (23,4 %).

Дослідження питання щодо *способу і знарядь* вчинення неповнолітніми грабежів і розбоїв у громадських місцях показало наступне. Майже у половині випадків мало місце саме фізичне насильство над потерпілим, яке полягало у нанесенні ударів потерпілому руками і ногами (49,2 %). Також майно переходило до винного шляхом ривка (21,4 %), що характерно для грабежу. Погрози фізичною розправою констатовані у 29,4 % посягань. Знаряддями впливу на тіло та психіку потерпілих, окрім мускульно-енергетичних зусиль, були предмети, спеціально пристосовані для заподіяння тілесних ушкоджень (9,9 %). В основному йшлося про різної конструкції ножі, кастети, фрагменти арматури тощо. Застосування холодної зброї мало місце у 1,1 % випадків.

Аналіз динаміки грабежів і розбоїв, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях, зробити досить складно через відсутність в існуючих формах статистичної звітності інформації щодо кількості зареєстрованих цих злочинів за роками. Якщо виходити з того, що динаміка руху грабежів і розбоїв, вчинених неповнолітніми у громадських місцях, у цілому відповідає динаміці грабежів і розбоїв, вчинених неповнолітніми, тоді слід орієнтуватися на аналіз останніх. За статистичними даними МВС України у 2003 р. зафіксований приріст грабежів, вчинених неповнолітніми, – 16,7 % (2 782 проти 2 383); у 2004 р. – на 10,9 % (3 084 проти 2 782); у 2005 р. – на 13,6 % (3 504 проти 3 084); у 2006 р. – на 2,8 % (3 603 проти 3 504). У загальному підсумку лише за чотири роки кількість грабежів, вчинених неповнолітніми, збільшилася на 47 %. Водночас щорічний приріст розбоїв не має такого виразного характеру: 2003 р. –2,2 % (768 проти 785), 2004 р. – 9,4 % (840 проти 768), 2005 р. – не зафіксовано приросту (840 проти 840), 2006 р. – 1,2 % (850 проти 840). Зниження динаміки розбоїв у 2003 р. та відсутність приросту у 2005 р., що відбувалося на фоні стабільного і значного приросту грабежів, вірогідно має штучний характер і пов'язано із перекваліфікацією розбоїв на грабежі та реєстрацією перших серед других. Скоріш за все, органи досудового слідства та відповідальні працівники обліково-реєстраційних підрозділів ОВС поширюють зазначену практику «стабілізації» динаміки розбоїв за рахунок приросту грабежів і на досліджувану нами категорію злочинів.

Починаючи з 2007 р. фіксується низхідна динаміка реєстрації грабежів і розбоїв, вчинених неповнолітніми (–8,5 і –5,3 % відповідно), 2008 р. (–20,5 і 19,0 %), 2009 р. (–6,5 і –9,4 %), 2010 р. (–36,4 і –36,0 % відповідно). Вважаємо, що динамічні особливості корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх у громадських місцях у загальних рисах повторюють, з одного боку, особливості розвитку корисливо-насильницької злочинності в цілому, а з іншого – відповідні закономірності розвитку злочинності в громадських місцях.

Таким чином, проведений кримінологічний аналіз грабежів і розбоїв, вчинених неповнолітніми у громадських місцях, засвідчив схожі кількісно-якісні кримінологічні характеристики з аналогічною

категорією злочинів неповнолітніх, а також дозволив встановити специфічні риси й особливості вчинення саме цих протиправних посягань.

Список літератури: 1. Інструкція про єдиний облік злочинів : затв. наказом ГПУ, МВС України, ДПА України, Міноборони України, Держ. мит. служби України, Адміністрацією держ. прикордон. служби України, МНС України, Держ. департаменту України з питань виконання покарань, ДСА України від 25 трав. 2010 р. № 21/135/281/240/499/354/367/159/69. – Служб. документ. 2. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.

Надійшла до редколегії 16.05.2012

Приведена количественно-качественная характеристика грабежей и разбоев, совершаемых несовершеннолетними в общественных местах, установлены типичные черты и особенности данной разновидности корыстно-насильственных преступлений.

In-quantity-quality description over of the robberies, accomplished by minor in public places, is given, typical features of this variety of mercenarily-violent crimes are set.

УДК [351.743:342.726-054.6](477)

Є. Ю. Петров

РОЛЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ В ОХОРОНІ ТА ЗАХИСТІ ПРАВ І СВОБОД ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ

На підставі проведеного дослідження автором визначено основні фактори та причини, які сприяють вчиненню правопорушень та злочинів іноземцями та відносно них в Україні, та запропоновано можливі заходи щодо вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ у забезпеченні прав, свобод і обов'язків іноземців в Україні.

За роки незалежності в Україні значно збільшилася кількість іноземців, які тимчасово чи постійно проживають на її території. Також кількість злочинів, скоєних іноземцями, та іноземних злочинців в Україні за останні роки має тенденцію до зростання. Цей факт актуалізує питання вдосконалення забезпечення прав, свобод і обов'язків іноземців у діяльності ряду державних органів, особливо органів внутрішніх справ. Важливим є те, що науковці, які розглядали питання правового статусу іноземців в Україні та роль органів внутрішніх справ в охороні та захисті прав і свобод іноземців (такими вченими як В. Д. Андрієнко, М. П. Єрлін, С. Ф. Костантінов, П. Г. Назаренко, В. С. Обідін, В. М. Пілшкін, О. М. Тодика, К. Б. Толкачов, С. Б. Чехович тощо), спиралися в основному на законодавство, яке наразі практично повністю втратило свою силу. Нормативно-правові акти, що прийшли на зміну застарілому законодавству, тільки починають осмислюватися вченими та практичними

© Петров Є. Ю., 2012